

Іван Козій

КОЗІЙ Іван Володимирович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і культури Львівської комерційної академії. Сфера наукових інтересів — історія української філософії.

ФІЛОСОФІЯ ІРРАЦІОНАЛІЗМУ МИРОСЛАВА ГОЦИ

У статті аналізуються філософсько-культурологічні погляди Мирослава Гоци — представника західноукраїнської філософії початку ХХ ст. Діяльність вітчизняних філософів окресленого періоду практично не досліджена, хоча при детальнішому аналізі можна помітити, що вони залишили по собі ґрунтовний науковий доробок, ознайомлення з яким однозначно поповнить скарбницю української історико-філософської думки. Отже є усі підстави стверджувати, що дослідження незаслужено забутих представників української філософії є актуальною проблемою. Слід зазначити, що попри вкрай незадовільний стан справ стосовно розробленості окресленої проблеми, все ж таки можна назвати низку науковців які долучилися до її вивчення. Серед них: І.Яхот, Т.Закидальський, М.Роженко, М.Олексюк, І.Бичко, М.Тарасенко, В.Табачковський та інші. Мета цієї статті полягає в аналізі низки публікацій філософа у Вістнику: Місячнику літератури, мистецтва, науки й громадського життя за 1937 рік. Для початку потрібно в'яснити який же зміст вклав у назву своєї статті М.Гоца. Тут очевидно доречно звернутися до слів

Панорама історико-філософської думки

самого науковця: «Слово живе і мертво! Скажім трохи інакше: Слово сплоджене, створене і — слово вимудруване; плід творця і плід ученості; плід духа і — плід розуму. Тут відразу сю справу видно з усіх боків: живе слово, творець і дух — се одна і та сама істота, тільки ми ріжно хрестимо, залежно від характеру її, який в даній хвилині маємо на думці» [1, с.542]. У цьому контексті критик зазначає, що потрібно здійснити відмежування розуму від духу. Але такого відокремлення не зможемо зробити, коли будемо мати справу з живою істотою яка буде щось відчувати і рефлексувати в контексті поняття «Я». В людині розум та дух перебувають в одвічній єдності. Така диференціація необхідна, коли прагнемо логічним шляхом дати визначення тим чи іншим науковим терміном чи, як пише М.Гоца, деяким психічним процесам. Необхідність подібного поділу критик пояснює через психологію. Щоб відбутися як наука вона повинна навчитися пояснювати та аналізувати «Я» як предмет, або певну «субстанцію» яку можна і потрібно досліджувати абстраговано (читай об'єктивно — І.К.). Для такої дії психологія обирає кілька основних векторів. «Бо як тільки вона бере оту психіку за предмет, — пише в цьому контексті М.Гоца, — психіку, якої суттю є буття — мусить ступати двома шляхами. Сі шляхи лежать на двох противних собі бігунах і є рівнобіжні. Одначе кінці їх сходяться десь там в нескінчености» [1, с.542].

Отже можемо виснувати, що подібний поділ про який говорилося вище, є ні чим іншим як виразником двох методів людського розуму. Для прикладу, коли людина задається собі питанням, чи знає вона щось про суть буття, вона може з упевненістю відповісти позитивно. Вона це доволі чітко і ясно відчуває. Людина відчуває буття як щось конкретне, завершене, гармонійне. Але як тільки вона захоче це зрозуміти, пояснити логічними категоріями, вона з необхідністю потрапляє в скрутне становище. Цей стан мислитель пояснює входженням у лабіринт з двома виходами

Панорама історико-філософської думки

(мова про інтелект і відчуття — І.К.). Коли людина схиляється до вибору інтелектуального (логічного) методу пізнання, одночасно нівелюється відчуттєва гносеологічна сторона. Як приклад М.Гоца звертається до бажання пояснити людиною такі поняття як «конечність» та «нескінченність». При спробі логічно пояснити поняття «конечність» стає очевидним, що людський розум цього сприйняти до кінця не може, адже людина логічно чи математично прокидає собі твердження, що з необхідністю повинна бути межа, а як наслідок — наступне запитання: що ж за нею? Тут уже логіка вибудовує поняття «нескінченність». «Але чи існує, — зазначає М. Гоца, — щодо того останнього поняття така неясність в нашій відчуттю? Ми відчуваємо отсю нескінченність, розуміємо її духовно... Але розум щодо тої завершености безрадний. Він по кількох зусиллях бунту і перечення, неспокою піддається силі гармонії, яка панує в душі, — піддається відчуттю» [1, с.543].

Далі мислитель пише про те, що у відношенні «людина — світ» присутній ірраціональний та безпосередній момент. Найперше враження про світ людина отримує ірраціональним, відчуттєвим шляхом до того, як оформити отримані знання у чіткі категорії. Подібні початкові знання людини про світ носять чуттєвий характер. На цій стадії пізнання вона не відчуває нагальної потреби щось знати, їй достатньо афективної інформації. Пізніше, в силу внутрішньої будови і потреби, людина піднімається у своєму розвитку над іншими істотами передовсім тим, що може рефлексувати над власним «Я». Така здатність притаманна очевидно лише людині. До такого твердження М. Гоца відноситься доволі неоднозначно. Він зазначає, що існує так звана «духовна логіка», яка у більшій чи меншій степені притаманна людині. Щоб проілюструвати співвідношення розуму та інтуїції («духовної логіки») критик наводить такий приклад. Коли ми зустрічаємо людину з якою до того моменту не спілкувалися і

не знали її, ми практично відразу складаємо собі про неї деяке початкове уявлення, певний, як пише М. Гоца, «афективний» образ про неї. І в подальшому, що б ця людина не говорила про себе, її аргументи не зможуть нівелювати наших початкових, позараціональних уявлень про неї. Такою здатністю відчувати головні характеристики людини володіють діти, а також деякі тварини, які на інстинктивному рівні спроможні давати доволі влучні характеристики. В подальшому ця здатність у людини нівелюється і вона переключається головним чином на авторитет логіки і так званого здорового глузду. «Однак в людини, — зауважує в цьому контексті М. Гоца, — з гіпертрофією т. зв. «здорового розуму», отсеї «культурної», цивілізованої людини, «інстинктові» реакції, і сам інстинкт задушений. Для них існують лише правди, які «видумують» холодною калькуляцією. Вони несвідомі того, що в дійсності нічого свого не мають, нічого незалежного; що лише повірили («зрозуміли»...) в створені, кимсь іншим сконкретизовані правди, і прийняли їх розумово, без їх духового відповідника» [1, с.545].

Другий параграф своєї розвідки М.Гоца називає «Акт творення». Пишучи про об'єктивне знання критик зазначає, що таким може бути лише те, що виходить «з душі». І це не тільки вербальна інформація, а й людська творчість. Подібне критик порівнює із сократівським даймоном який присутній у серці кожної творчої людини. На відрізок між духом та матерією, за словами М. Гоци, знаходяться ідеї Платона (суть усіх речей). Звертаючись до Сократа, мислитель згадує, що філософ був переконаний у тому, що усі поняття про речі присутні у людині апіорі. Щоби щось пізнати людині потрібно заглибитися у власну підсвідомість і «... витягнути на верх, допомогти сконкретизувати. Се намагався він робити своєю методою, яку звав методою акушерії, витягання на верх. Метода акушерії! Як се влучно віддає істоту процесу конкретизації, — процес, акт родження вартостей» [1, с.546].

Панорама історико-філософської думки

Отже М. Гоца висновує, що саме ця конкретизація душевного змісту людини («духовного поняття», «ідеї») має право називатися творенням у найширшому розумінні цього слова.

Далі науковець говорить про здатність і, зрештою, потребу людського розуму постійно досліджувати проблему сенсу життя. В цьому контексті дослідник пише про те, що саме людина може ніби то «виходити з себе» і досліджувати власну сутність як предмет. Будучи вінцем Божого творіння людина тим самим наділена креативною здатністю. Саме Божественна суть, яку Творець вклав у людину дає можливість їй творити. Таким чином людина сама є творцем. Можна назвати багато прикладів людської діяльності де вона виступає як творець. Це і так звана «друга природа», і «ідеальний», на думку людини світ, у якому вона спроможна повною мірою розкрити та реалізувати себе. Але, як зазначає М. Гоца, подібні творчі потуги вимагають багато енергії. В цьому контексті він пише про «творчий екстаз».

Наступний свій параграф М.Гоца починає такими словами: «Людські збірноти, нації зокрема, утримуються через вартости. Вартість — се суспільна річ, соціологічне поняття. Але вартости творять тільки одиниці — творці, індивідуальними актами творення. Дарма, що до великих чинів згромаджують вони часом велику масу людей, часом всю націю, одуховлюють їх і чинять творчими» [1, с.550]. Як приклад мислитель звертається до феномену мови пишучи, що вона є національною власністю. Яким чином вона виникає і функціонує? Очевидно її слід розглядати як тривалий у часі процес особистісних актів творення. На початковому етапі формування мови етнос вибудовує деяку канву. В подальшому кожне нове покоління додає якісь нові утворення і пропонує їх наступним поколінням. Отже можна говорити про те, що суспільство «нав'язує» мову своїм наступникам.

Якщо відійти від проблеми мови можна констатувати, що як правило за таким сценарієм і проходить розвиток тієї чи

іншої нації. Практично завжди загал приймає те, що йому у тій чи іншій формі пропонують творці. Ідеться про поділ нації на «сіру» масу та еліту. Функція еліти в цьому випадку — вибудовувати нові інтелектуальні утворення і «запускати» їх в народ. Трапляються випадки коли потрібно багато часу (не одне покоління — І.К.) для того, щоб загал «доріс» до сприйняття ідей еліти. Отже мислитель пише про те, що будь-яка вартість є результатом інтелектуальних потуг, плодом особистісного акту творіння. «... всі норми, — пише М.Гоца, — і мистецтво (народне мистецтво, поезія, музика) — се плід поодиноких невідомих творців, творців в найсутнішій значінню того слова. Ті створені кимось вартости ми приймаємо двома способами: через повторний процес самого акту творення, або через практикування» [1, с.551]. Таким чином дослідник доходить висновку, що саме емоційний чинник є запорукою будь-якого виду творчості. А найкращим способом у творенні (у тому числі нації) виступає мистецтво. Тут М.Гоца звертається до влучних слів Д.Раскіна, який наголошував на тому, що велике мистецтво уможлиблюється лише в народів героїчних (читай войовничих) і як приклад називає Єгипет, Грецію тощо. М.Гоца зауважує, що коли мова заходить про фіксацію творчого акту не випадковими є факти, що усі великі особистості, які так чи інакше долучилися до творення історії різних рівнів володіли низкою апріорних знань і умінь, а головню вони відчували внутрішню потребу змінювати світ. Їх життєва місія полягала саме у таких кардинальних трансформаціях у суспільстві. В цьому контексті мислитель приходиться до проблеми трактування поняття «раса». Тут критик звертається до твердження Гобіно, який писав: якщо раса з вищим рівнем розвитку завойовує расу з нижчим культурним та матеріальним потенціалом, є зміст говорити про початок епохи цивілізації (приклади: єгипетська, вавилонська тощо). Таку вищу (завойовницьку) расу Гобіно називав арійською. Інший філософ до якого звертається М.Гоца — Ф. Ніцше в

Панорама історико-філософської думки

контексті поняття «раса» говорить швидше про духовність та світогляд. Висновок, що його робить науковець такий: «Нація — се не біологічний, а культурно духовий твір. Чи не всі глибокі дослідники за найвисший і істотний чинник нації вважають — на тлі всіх моментів статичних (вартостей) і психічних (симпатія, групова свідомість), зроджену віру і хотіння «бути нацією» — волю. Се істотне і божеське у гатунку-нації, що й в одиниці» [2, с.726].

Інша справа, за словами М.Гоци, якого «класу» буде ця чи друга раса. Саме за якісне наповнення раси відповідають її провідники, які вже решту суспільства підлаштовують «під себе», творячи тим самим фундамент суспільних вартостей. М.Гоца пише, що коли дітей народжених в Україні виховувати в Англії і навпаки, то з українців виростуть повноцінні англійці, а з англійських дітей — українці. Такий стан речей залежить від оточення в якому виховуються наступні покоління. До основних складників ментальності в цьому випадку можна віднести окрім загальної культурної атмосфери ще і цілий комплекс моральних цінностей, а також наявність власне самих творців цих вартостей. Отже мислитель стверджує, що творцем української нації жодною мірою не можна вважати весь народ (загал, масу), а саме еліту — обраних проводирів в числі яких М.Гоца називає такі імена як князі Святослав, Володимир Великий, Ярослав, король Данило Галицький далі Б.Хмельницький та І.Вишенський, Т.Шевченко. Критик пише про те, що слід подбати щоб у цій історичній тяглоті не було істотних перерв, адже успішний розвиток тієї чи іншої культури може забезпечити модель, яка подбає про дієвий взаємозв'язок традицій та новацій. Представники еліти сприймають буття не як певні раціональні побудови, а позараціонально, у вигляді ідей. «Отже, одиниці експресивні, — пише критик, — ті, що здібні всею своєю істотою обійняти і пережити те, що творять, коли вони живуть змістом нації — се еліта, творці найвисшої міри. Вони формують і впливають на народження

Панорама історико-філософської думки

або оживлення, динамізацію свого гурту, бо тільки емотивні одиниці впливають на окруження. Тимбільший і замітніший сей факт у провідника, фактичного творця сеї надгрупи... » [2, с.728-729].

Таким чином суспільство повинно бути чітко розділене на еліту і «темну» юрбу. Причому основні вектори розвитку суспільства в майбутньому, його характер і т.д. залежать лише від рішень «активного осередку», тобто правлячої касти. Саме у правлячій касті сконцентрована нематеріальна сила, яка дозволяє останній розпоряджатися життям усього суспільства. Формування правлячої касти відбувається через відбір кращих представників суспільства, які володіють задатками правителів. Еліта перебуває на вершині ієрархізованого суспільства. Вона може на свій розсуд давати різноманітні розпорядження членам підвладних каст, які, своєю чергою, повинні безвідмовно виконувати усі накази правлячої касти. Відмінність між правлячою та іншими кастами у суспільстві полягає у їх кардинально іншій зорієнтованості стосовно системи цінностей. Еліті характерне ідеалістичне світосприйняття, у той час як нижчі касти тяжіють до матеріальних, обивательських потреб. Нація засвоює природою неоднорідна, а структурована, ієрархічна. В ній кожен соціальний клас повинен знаходитися на місці, властивому лише йому. Генератором та носієм ідей певного морального закону виступає не народ (маса), а наділена активним началом провідна верства. Саме вона визначає історичну долю нації, формує її духовні цінності, територію і т.д. Народ практично ніколи не був першоджерелом формування уряду. Отже, лише активна меншість була осередком творення уряду, а пасивна більшість (народ), як правило, шукала захисту і прагнула того, щоб передати «тягар» управління тим, які найкраще до цього надаються, тобто політичній еліті. Та більше: назване правило утворення уряду можна застосувати в будь-якому процесі формування суспільної організації. Активна

Панорама історико-філософської думки

меншість завжди виступала творчою рушійною силою, була генератором нових прогресивних ідей. Таким чином кожен індивід, кожна соціальна група повинна займати своє власне місце, свій ієрархічний шабель відповідно до особистої зорієнтованості на ту чи іншу функцію у суспільстві. А коли порядок порушується, тоді спільнота стає частиною іншої держави, або повертається до форм примітивного устрою, де на чолі поставлений тиран. Отже, основне завдання шляхетних людей — служіння своєму народові, своїй батьківщині. Жодної винагороди за свої вчинки вони не очікували, а робили останні завдяки своїй природі, чи своїй «породі». Саме в цьому полягала стрижнева мораль шляхетних людей. Націю потрібно розглядати як окремо взятий живий організм. Буття того чи іншого народу визначає багато факторів. Це і події, що відбуваються в теперішньому, і події, які відбувалися у минулому. Населення повинно відчувати зв'язок із минулим поколінням, вбирати і застосовувати його досвід та споконвічну мудрість. Заакцентований етнічний організм повинен діяти в обох напрямках. Індивід з його волевиявленням «працює» на створення національної волі, яка, своєю чергою покликана захищати кожного окремого представника нації.

Продовжуючи М.Гоца пише, що: «Маса мусить мати свого провідника, якому підчиняється беззастережно. Зле діється — коли такого немає. Він мусить бути, коли гурт є в небезпеці, коли треба скорих децизій і коли треба комусь брати відповідальність на себе за цілість. Макс Вебер зве такого провідника вождом з Божої ласки. Є се людина сильної волі, вся перейнята справами своєї спільноти і здібна брати на себе кожної хвилини відповідальність за цілість і долю гурту» [3, с.792]. Таким чином кожен провідник гурту з необхідністю повинен мати своїх прихильників. Він надихатиме їх утілювати в життя власні ідеї. В цьому контексті критик зазначає, що маса може і не розуміти своїх вождів, їй достатньо їх відчувати. І якщо представники еліти зможуть утворити з народом одну

інформаційну площину, в подальшому вони будуть мати змогу пропонувати йому практично будь-які ідеї.

Мислитель також звертається до людей так званої «чистої породи», або як він пише людей безрефлексійних. У цьому контексті їх очевидно можна порівняти з людьми які представляють культурну епоху в її чистому вигляді. З-поміж основних характеристик М.Гоца виділяє їх безпосередність. Вони не замислюються над правилами соціуму, вони просто живуть. Саме у них можна помітити гармонію між духовною та раціональною сторонами людини. М. Гоца зазначає, що: «У людей чистої породи саме життя-буття є одним здійснюючимся актом творчим. Їх можнаб прирівняти до електричної іскри, що вічно здійснюється, виконує працю, до якої запряжена і вічно є собою. Сі люди ніколи не беруться до діла з гістеричним патосом, ані не герояться. Звернувши щасливо з якогось важкого моменту тішаться і не завидують товаришам, які здобули лаври» [3, с.795]. На протигагу людям стихійним (читай культурним — І.К.) критик звертається до представників доби історичного матеріалізму. Усе, що було їм притаманне від природи, усе що мислитель називає стихійним, в епоху цивілізації нівелювалося. Розвиток точних наук та природознавства призвів до домінування механістичного підходу у тлумаченні як людини зокрема, так і усього суспільства загалом. «Людина, — пише М.Гоца, — почала себе уважати теж за ніщо більше як за механізм, свого роду недоховлену машину, технольогічну. Такий самий погляд і був на суспільство, до якого почали прикладати теж механістичні мірила і рецепти, якої кульмінаційною точкою являється доктрина Маркса» [3, с.797].

Роблячи висновок М.Гоца говорить, що феномен життя підкорений власному ритму. Одна фаза змінюється наступною. Усе у світі підпорядковане законам детермінізму. Мова про те, що світ потрібно розглядати як упорядковану мегасистему причинно-наслідкових зв'язків. Причому

Панорама історико-філософської думки

коли попередня епоха концентрувалася на приматі розуму, то наступна епоха з необхідністю буде епохою духу. В цих процесах дослідник вбачає певну парадоксальність. З одного боку людина доби раціоналізму (цивілізації), вірить у саму себе, непомильність та всесильність власного розуму, а з іншого нічого не продукує, лише споживає. Врешті приходить доба, коли людина поступово втрачає віру у власний розум та власну досконалість. Людина з егоїстичної та інтравертованої стає альтруїстичною та екстравертованою, а як наслідок починається доба творення чогось нового, доба культури.

Роблячи висновок слід зазначити, що український мислитель виступав як виразник філософії ірраціоналізму та ідеалізму. Попри те, що у сучасному філософському дискурсі не існує поділу на ідеалістичну та матеріалістичну філософію М.Гоца прагнув показати та проаналізувати специфіку української ментальності саме крізь призму ірраціоналізму, адже лише такий підхід, на його думку, найбільш адекватно відображає суть української філософії. Результати дослідження можуть бути використані у подальших наукових розробках з історії вітчизняної філософії.

Література

1. *М.Гоца*. Слово живе і мертве // Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. — Львів, 1937 (липень-серпень). — С. 540-553.
2. *М.Гоца*. Слово живе і мертве // Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. — Львів, 1937 (жовтень). — С. 724-731.
3. *М.Гоца*. Слово живе і мертве // Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. — Львів, 1937 (листопад). — С. 792-799.

Надійшла до редакції 23.06.2007 р.